

HEMMESJÖBYGDEN

Meddelande från Hemmesjö hembygdsförening

F I L M A F T O N

Hembygdsföreningens traditionella höstmöte äger rum tisdagen den 25 november kl. 19 och är förlagt till fritidslokalen i Åryd. Då visas den film över bl.a. Hemmesjö som togs 1956 och som bör vara av stort intresse för nutida Hemmesjöbor. Kaffeservering.

Om filmens tillkomst berättar rektor Gösta Ek i Ingelstad:

Kommunsammanläggningen 1952 medförde att Hemmesjö, Tegnaby och Ö. Torsås förenades till en gemensam s.k. storkommun. De flesta ansåg nog att kommunen fick en geografiskt mindre bra utformning, men alla ville efter sammanläggningen göra det bästa möjliga av den nya kommunala enheten. Felet var bara att vi kände varandra och varandras problem allt för lite. Det fanns ett allmänt önskemål om bättre kunskap om förhållandena i bygden.

Inom hembygdsföreningarna i Ö. Torsås och Tegnaby väcktes då tanken på inspelning av en gemensam hembygdsfilm. Uppslaget fick kommunalt stöd, och ett mindre anslag beviljades.

Inspelningen av filmen skedde sedan huvudsakligen under åren 1953 - 1955 under ledning av en filmkommitté med representanter från olika delar av kommunen. Det var kommitténs strävan att åstadkomma en film som speglade natur, bebyggelse och näringsliv lika väl som andlig odling i hela kommunen - inte att göra tre sockenfilmer.

Från Hemmesjöbygden togs med - förutom ett antal vackra naturbilder - främst en ganska utförlig skildring av industrin i Åryd, av skogsbruk och sågverk i Risinge, hemslöjd m.m. samt arbetet vid skolorna i Risinge och Billa.

Det blev - kanske främst av ekonomiska skäl - en film i svartvitt och utan ljud. Förklarande texter har i stället medtagits.

Filmen hade premiär den 2 november 1956.

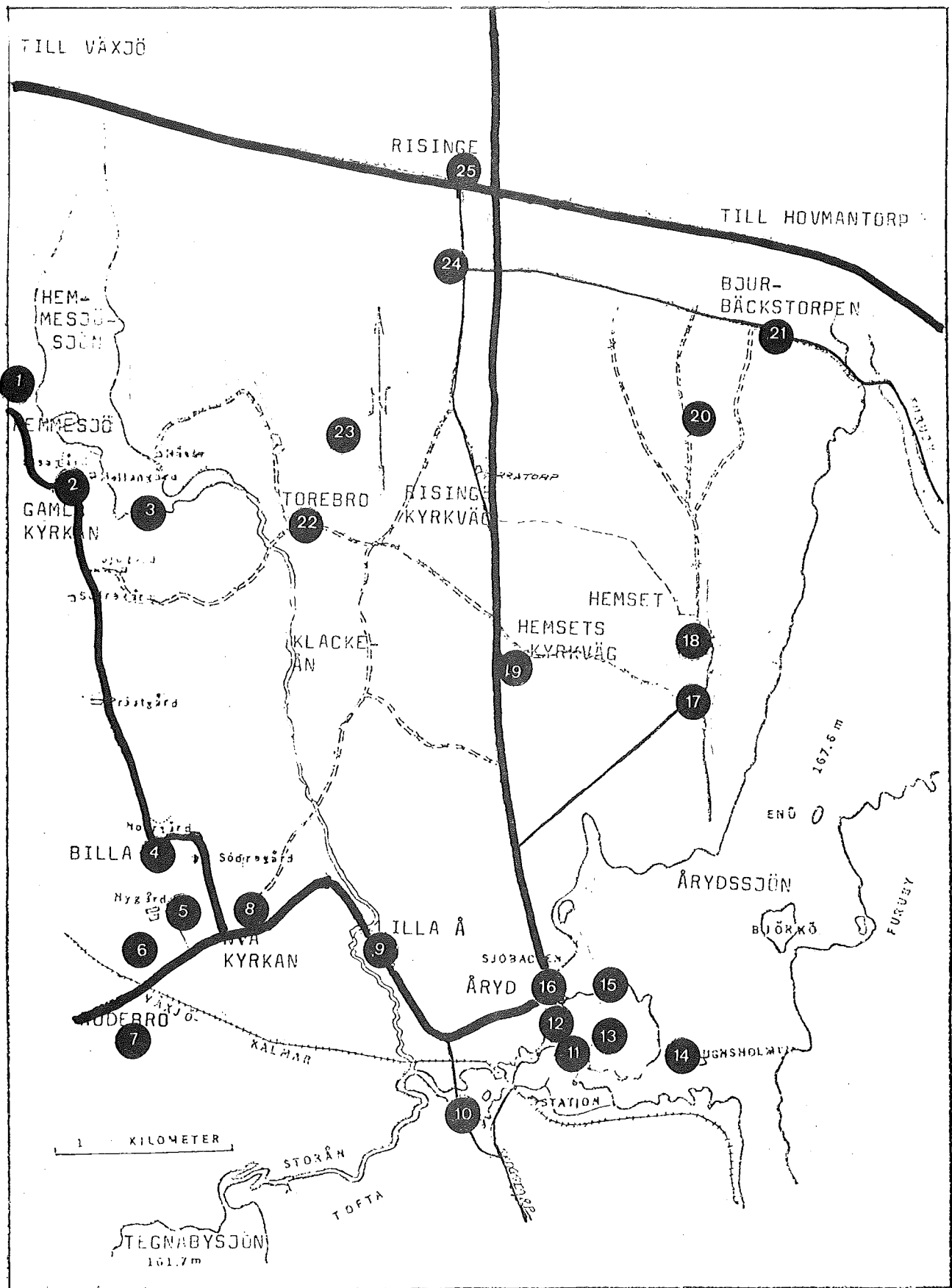
Värt att se i Hemmesjö

Hemmesjö är en mycket gammal bygd. Gravfält och rösen i trakten kring gamla kyrkan, i Billa, Hemset, Risinge och Åreda vittnar om urgammal bebyggelse. Åryd är som samhälle betydligt yngre: det växte upp kring järnbruket, som kom till vid mitten av 1600-talet.

För den som vill veta mer om bygden lämnas i det följande en förteckning på sevärdheter i Hemmesjö i anslutning till två kartskisser, en över södra delen av socknen och en över norra. Förteckningen är inte fullständig. Endast de viktigaste av de många fornlämningarna är medtagna. Också bland äldre byggnader har ett urval måst göras.

Nummerna hänvisar till kartorna.

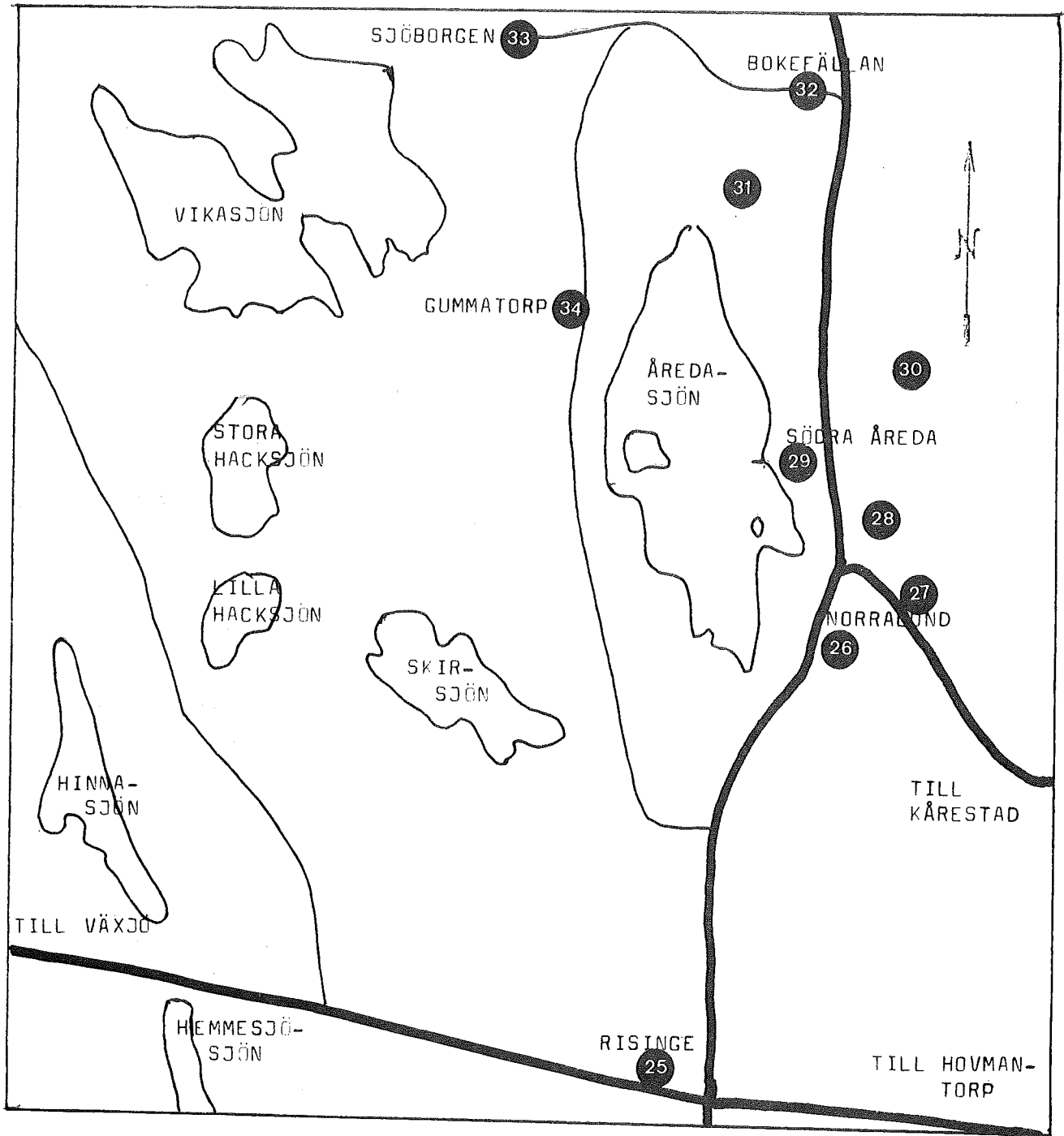
- 1 Hemmesjötorp. Gravfält från yngre järnåldern (år 400-1050) väster om vägen med fem högar och fem stensättningar. Området mellan Hemmesjötorp och Billa Norregård inrymmer en rad fornminnesplatser med övervägande enstaka stensättningar och rösen.
- 2 Hemmesjö gamla kyrka stammar från 1100-talet. Sedan den nya kyrkan tagits i bruk 1854 fick den gamla förfalla, men restaurerades mellan åren 1921 och 1926. Klockstapeln tillkom 1953. Bland inventarierna märkes den 800 år gamla dopfunten, madonnaskulpturen i trä från 1200-talet och altarskåpet från 1400-talet. Altarskåpet har intressanta målningar, bl.a. en bild som föreställer den helige Sigfrid, Värends helgon, som håller ett kärl med sina systersöner de tre martyrerna Unamans, Sunamans och Vinamans avhuggna huvuden. Kyrkdörrarna har vackra järnbeslag.
- 3 Jutudden. Danskarna skall under ett av sina härjningståg i Värendsbygderna för 400 år sedan ha rivit ner en del av blytaket på Hemmesjö gamla kyrka och kastat blyet i Hemmesjösjön vid Jutudden, därav namnet (jutar = danskar).
- 4 Billa Norregård. Huvudbyggnaden, från 1800-talets början, har under åren 1902-28 använts som kommunens fattiggård. Den norra flygeln har varit epidemisjukstuga. Vacker utsikt över skogslandet söderut.
- 5 Billa Nygård. I Billa fanns redan på medeltiden en sätesgård, som så småningom uppdelades i mindre gårdar. Huvudbyggnaden på Billa Nygård uppfördes 1790.
- 6 Intill Billa nedlagda hållplats vid järnvägen Värjö-Kalmar finns ett gravfält från yngre järnåldern med två rösen, tre stensättningar och en rest sten.
- 7 Rudebro. Ett stycke bortom gården finns ett röse med stensättning, stammande från bronsåldern (1500-500 f. Kr.).
- 8 Hemmesjö nya kyrka, uppförd 1852 och invigd 1854 som ersättning för de äldre kyrkorna i Hemmesjö och Tegnaby. Altartavlan är en kopia efter ett original av den danske målaren Carl Bloch. En av ljuskronorna är skänkt av **biskop** Esaias Tegnér; som hade Hemmesjö-Tegnaby som präbende, d.v.s. formellt var kyrkoherde i församlingen.
- 9 Lilla Å. Här låg tidigare ett torp intill den från Hemmesjösjön kommande Klackeån. Husgrunder från torpbebyggelsen på båda sidor om vägen.

10 Kvarnen i Åryd. Vattenfallet har en gång drivit både kvarnen och den intilliggande knipsmedjan, tillhörig bruket i Åryd. Smedjan blev så småningom Åry manufakturverk, som så småningom fortsatte sin verksamhet i Gemla (Bergs smide). Mjölaren hade sin bostad i kvarntorpet på Höjden öster om vägen, medan smeden bodde i "Strömmarna" väster om vägen (huset flera gånger ombyggt och moderniserat).

11 Masugn och rostugn vid Åry järnbruk, grundat på 1640-talet och verksam fram till senare delen av 1800-talet. Den nuvarande masugnen (närmast ån) har haft många föregångare. Den uppfördes 1856-57 och "förbättrades" 1871-73. Rostugnen uppfördes 1873. Hyttan som förenade

- de båda ugnarna revs 1959. Sedan järntillverkningen upphörde har hyttan en tid använts för glastillverkning. På masugnsområdet har vidare funnits lådfabrik och träullsfabrik.
- 12 Av den gamla bruksbebyggelsen kvarstår på västra sidan av Masugnsvägen den tidigare tackjärnsboden (mitt emot masugnen, senare påbyggd med en övervåning) samt de två smedstugorna från 1840-talet. På östra sidan ligger stenhuset intill ån, tidigare blåsmaskinshus, senare använt som kraftstation. En tid har Åryds äldsta butikslokal varit inhytt i byggnaden. På samma sida om vägen ligger hembygdsföreningens stuga, tidigare brukets järnbod och sedan omgjord till bostad. De tre röda stugorna i fortsättningen av allén har varit bostäder åt anställda vid bruket.
  - 13 Åry herreård. Bergsrådet J. L. Aschan, som köpte bruket i Åryd 1823, lät uppföra byggnaden 1825-29 för sin äldsta dotters räkning. Den ersatte en äldre byggnad, som legat något längre västerut.
  - 14 Ugnsholmen var, innan vattenståndet i sjön höjdes vid mitten av 1700-talet, förenad med fastlandet. På ön har man trots sig funna rester av en primitiv ugn för järntillverkning.
  - 15 Badplats.
  - 16 Vid sjöns utlopp låg tidigare såg och kvarn. Draggen, som har satts upp på festplatsen, har använts vid transporter på sjön.
  - 17 På slutningen mot Årydssjön låg tidigare Hemsets urgamla by, som bestod av fem gårdar, bland dem Kolaregården och Sjögården. Byn fanns kvar till mitten av 1800-talet, då gårdarna sammanfördes till en enhet.
  - 18 Huvudbyggnaden på Hemset uppfördes 1928. Norr och nordost om gården finns tre bygravfält från yngre järnåldern med sammanlagt omkring 150 fornlämningar, däribland ett stort antal gravhögar.
  - 19 Röse från bronsåldern eller äldre järnåldern (500 f.Kr. - 400 e.Kr.).
  - 20 Rösen, därav ett med synlig hällkista, från yngre stenåldern (1800-1500 f. Kr.).
  - 21 Norra och Södra Bjurbäckstorp. Här gick den gamla häradsvägen från Växjö till Hovmantorp och Lessebo. En inskrift på en bergvägg på södra sidan av vägen omtalar, att vägsträckan förbi de båda torpen byggts ny nödåret 1868. I terrängen bakom det norra torpet finns flera runda rösen från bronsåldern.
  - 22 I korsningen mellan vägen till Näset och kyrkvägen till Hemmesjö gamla kyrka låg backstugan Torebro, som en tid användes som fattigstuga för bruket. Till höger om vägen till Näset finns rester av ett i marken ingrävt fårstall.
  - 23 Här liksom på många andra ställen i skogarna runt Åryd finns gamla kolbottnar som vittnar om de många milor, som svarade för det träkol som bruket behövde.
  - 24 Risinge Kåragård. Har tidigare varit gästgivaregård (från 1757) och sedan skjutsstation. Risinge by har mycket gamla anor. Där om vittnar flera gravfält från yngre järnåldern med högar och stensättningar.
  - 25 Kungsstenen, en 2.3 m hög bautasten, som ses ute i en åker. Till stenen är knutna gamla sägner om en "kung Hemse".
  - 26 Vid Norralund, som tidigare varit soldattorp, finns ett gravfält från yngre järnåldern med fem högar eller rösen och två stensättningar. Söderut finns en igenfylld varggrop.

27 Hällkista från yngre stenåldern till höger om vägen till Kårestad.

28 Pestkyrkogård. Skall enligt traditionen härröra "från digerdödens tid", men sannolikt från pesten 1710-12.

29 Södra Åreda herrgård. Huvudbyggnaden härrör från slutet av 1700-talet.

30 Källehalt. Omedelbart intill bebyggelsen rös från yngre järnåldern, bestående av tre resta stenar, sju "klumpstenar" och ett block med älvkvarnar, d.v.s. små runda gropar som från början stått i den religiösa kultens tjänst; man har offrat i dem, t.o.m. in i modern tid.

32 Bokefällan med gammal torpbebyggelse.

33 Sjöborg. Röse med hällkista från yngre stenåldern.

34 Gummatorp. Gården har varit i släktens ägo sedan 1700-talet.

TOREBRO

Denna redogörelse bygger i huvudsak dels på husförhörslängderna för Hemmesjö socken, dels på intervjuer med Valle Nyrell och Johan Tränk.

Torebro låg vid den tidigare kyrkvägen från Hemset till Hemmesjö gamla kyrka, där denna grenar sig i en väg till Näset och en till Hemmesjö. Man hittar platsen om man från Risingevägen tar vägen med skylten "Näset". Namnet förekommer redan på 1743 års karta. Så kallades en bro över den kanal som gick till Barnsjön från en källa i närheten av Torebro.

Bebyggelsen är av senare datum. Stugan nämns i avräkningsboken vid Åry bruk 1840. I husförhörslängderna nämns Torebro tidigast under perioden 1866-70. Det är upptaget under Hemset Sjögård. Som den första invånaren nämns pigan Marta Katrina Johansdotter, en ogift mor som år 1866 flyttade dit med sin son.

Ytterligare en ogift mor har bott på Torebro med sitt barn. I övrigt utgörs invånarna huvudsakligen av äldre personer. Mycket talar alltså för att Torebro under stora delar av sin existens gjort tjänst som fattigstuga för bruket. I några av husförhörslängderna talas det om "fattigstugan Torebro" och i längden för år 1896-1903, den sista där Torebro nämns, står vid fyra av de fem invånarnas namn anteckningen "Fattig".

Valle Nyrell säger sig i den bandade intervjun tro att Torebro från början varit torp eller backstuga under Hemset och byggts åt någon som arbetat där, och att det först senare blivit fattigstuga.

Enligt husförhörslängderna lämnade den sista invånaren Torebro den 1 december 1904. När huset revs vet man inte. Det bör ha skett inte många år därefter. Torebros sista invånare skall enligt Valle Nyrell ha varit kaparen vid sågen i Åryd Frans Emil Engstrand och dennes hustru Emma Kristina Bill, som för övrigt var hans egen moster. Då var Torebro inte längre en fattigstuga utan ett vanligt bostadshus.

Enligt Valle Nyrells föräldrar och andra skall Torebro sedan ha återuppförts på Hemset som statarbostad. Nu är huset dock försvunnet.

Som fattigstuga efter Torebro fungerade Billa Norregård. Där fanns det också ett epidemisjukhus i norra flygeln.

Hur såg det ut på Torebro? Av bebyggelsen finns bara några husgrunder kvar. Ingen av våra sagesmän hade något minne av hur husen såg ut. Johan Tränk hade dock träffat en 80-års man, som mindes stugan och kom ihåg att det hade gått "en vithårad gubbe" på vägen utanför.

Att döma av de rester, som finns kvar av grunden, bör boningshuset ha legat ungefär parallellt med den gamla nu igenlagda vägen till Näset. Valle Nyrell förmodade att det var en parstuga med två rum och kök i bottenvåningen. Han hade också för sig att det hade funnits gavelrum på vinden. Fattigstugan Hammerdal i Tegnaby, som i övrigt var av samma typ som Torebro, hade två sådana gavelrum, ett på var sida.

Utom av boningshuset finns rester kvar av potatiskällaren, brunnen och fårhuset (se nedan).

Ett visst jordbruk tycks ha bedrivits. Det fanns flera små åkerlappar, bl.a. vid Hemsets kyrkoväg. Man odlade potatis och eventuellt även säd. Jordbruket bedrevs sannolikt som svedjebruk och hackbruk. Våra sagesmän berättade att man ännu på deras tid för att spara på utsädet brukade sopa ner den säd, som hamnat på stenarna. Det kallades att "stinka stenar". Hjonen tycks ha haft var sin lilla åkerlapp. Enligt Johan Tränk var "den lyckan där jorden är avskrapad" delad på två lotter. Vid kanalen till den torrlagda Barnsjön låg en mosse, där man möjligen kan ha odlat havre.

Sedan husen rivits övertog Valle Nyrells far de två åkerlappar, som ligger t.h. om vägen om man kommer från Åryd, troligen som arrende. Han slog ihop dem till en och brukade dem till sin död. Sedan har de inte brukats.

Även något boskapsskötsel bedrevs. Det ovannämnda fårhuset var närmast en källare, vilket framgår av resterna av husgrunden. Det förekom förr att även något större ladugårdar delvis var nergrävda i marken. Så var det t.ex. på Valle Nyrells fars stuga Bältehall. Troligen fanns det inte särskilt många får på Torebro, kanske 3-4 stycken om sommaren. Valle Nyrell trodde att man kanske hade haft en ko på Torebro, liksom hans far haft i sin ladugård på Bältehall. Johan Tränk hade emellertid aldrig hört talas om detta och trodde knappast på det.

Det fanns också en trädgård. Våra sagesmän berättade att där bl.a. funnits rosenbuskar. Där växer fortfarande snöbär.

Utom på jordbruk och boskapsskötsel i liten skala livnärde man sig på Torebro t.ex. genom att koka karameller och sälja. En av dem som bodde på Torebro och enligt Valle Nyrell hette Ingrid Kajsa (detta namn förekommer dock inte i husförhörslängderna) bakade s.k. skörkringlor, som hon sålde i gårdarna.

Av socknen tycks fattighjonen inte ha fått särskilt mycket. Våra sagesmän talar om två kr vid jul och om att de fick en skäppa säd av olika slag (en skäppa var 20-25 l.) I den bandade intervjun talar Valle Nyrell om "en fot havre". Tydligt hade de också en viss tilldelning av ved. När de hämtade dylik hos Hilding Karlssons far, som var rättare på Hemset, sade han till om att man skulle ge dem "redigt med ved". Även när de hämtade säd vid kvarnen brukade de få "bra mått". I någon mån har de troligen varit hänvisade till att tigga.

I.F.H.

DRÄKTUTSTÄLLNING I RISINGE

Vid hembygdsföreningens årsmöte, som i år var förlagt till Risingegården, hade ett par av styrelsens damer anordnat en utställning av dräkter från Hemmesjöhem. Många åskådare hade också Ellen Nyrell, Hanna Gustavsson och Elsa Gustafsson, som demonstrerade hur man i gamla tider kardade och spann.

»Bröllopsbesvärs ihågkommelse«

En liten berättelse om brudgummen Jon Månsson i Vikensved och Gårdsby socken som fått sin svärfaders Bo i Hemmesjö blaggarnsskjorta som brudgummedräkt och som Bo själv hade ämnat åt sig som begravningsskjorta. Händelsen utspelade sig vid Konga häradsrätt den 6 och 7 februari 1665. Stavningen är något moderniserad men ordföljden är dombokens egen. Observera den ovanliga monologen.

"Samma dagar kom för sittande rätten Jon Månsson ifrån Norrvidinge härad, Gårdsby socken och Vikensved och anklagade sin svärfader Bo i Hemmesjö och hans hustru hava givit honom en grov och oblekt blaggarnsskjorta till brudgumme skjorta på sin hedersdag, honom till vanära och spott ibland hans släkt och förvanter och främrat folk, och sade att hans svärföräldrar hava illa gjort emot honom och begärade av rätten tjänsteligen att de måtte plikta för sådant spott och spe, som de på hans hedersdag honom gjorde.

Bo i Hemmesjö svarade sin måg Jon Månsson i Vikensved med gråtande tårar: Du vet min kära måg i ditt eget samvete, om du eljest vill bestå vid sanningen att min kära hustru tog min grannaste skjorta /: mig ovetandes /: som jag ägde, den jag och min salig förra hustru länge hade gömt åt mig till min begravningsskjorta, och efter jag är en gammal och sjuklig man, så haver jag ej själv nänts slita henne på min egen kropp, efter som jag och min salig förra hustru hade oss förvärt, ty efter bröllopfesten, om du hade varit en from måg, så hade du med rätta bort fått min kära hustru igen min skjorta och behållit din skjorta, som min kära dotter och nu din hustru gav dig, förty oansett han var icke så vit blekt, så var [den] dock icke heller [av] blaggarn, som du säger, utan så grant hemma vävit lärft, som fattigt bondefolk gemenligen här i landet brukar till hedersdräkt, dessförutan så hade jag fuller fast större orsak och skäl att anklaga dig min kära måg för den stora våldgästning du emot vårt avtal gjorde med 16 eller 18 st. hästar och folk som du /: mig oveterligen /: bjöd till bröllop och gjorde mig därmed foderlös och tomt visthus etc. Men för mitt faderliga hjärtas skull emot min kära dotter, så vill jag nu denne gång skona dig min kära måg och här hos ödmjukeligen bedja den lovlige rätten för min ödmjuka bön och tårars skull, ville denna gång gunsteligen se igenom fingrarna med min kära måg, förty jag bekänner han är intet klok. Jag tillböd min kära måg både behålla min granna begravningsskjorta och böd dig ändå en tunna råg till i vänskap, att du icke skulle skämma ut både dig och mig för lag och rätt, det kan du icke i ditt samvete neka.

Resolutio

Efter Bo i Hemmesjö, svärfadern, med gråtande tårar ödmjukeligen beder för sin måg Jon Månsson i Vikensved, alltså är nu rättens moderation och betänkande att bemålte Jon igengiver Bo, sin svärfader, skjortan och förmedelst sin fattigdom så bliver han för denna gång förskont med 8 dagars fängsle här i häradskistan på sin egen förtäring, och där han oftare förtörnar sin svärfader här efter, antingen med ord eller gärningar, så skall han hårdeligen efter Guds lag straffas."

Karl Olin